

Станкевіч Александра Алесандраўна

Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны,
Рэспубліка Беларусь
e-mail: stankevich_gomel@mail.ru

УДК 811. 161. 3'373:811. 161. 1'373:398. 91

**СЛОЎНА-ВОБРАЗНАЯ ВЕРБАЛІЗАЦЫЯ ЗМЕСТУ Ё ПРАВЕРБІЯЛЬНЫХ
ВЫРАЗАХ БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МОЎ**

В статье проводится сравнительно-сопоставительный анализ словесно-образной вербализации содержания паремийного дискурса в белорусском и русском языках. При этом в качестве важнейших языковых средств создания изобразительной выразительности пословичного фонда рассматриваются сравнение, иносказание и антитеза, анализируются их виды, определяется функционально-стилистический потенциал.

Ключевые слова: паремии, пословицы и поговорки, провербиальные выражения, народные афоризмы, компаративные обороты, иносказание, метафоризация, антитеза.

Вусная народна-паэтычная творчасць з'яўляецца важнейшай часткай духоўнай культуры, у якой ярка адлюстраваліся нацыянальная свядомасць і менталітэт, народная мудрасць і жыццёвы вопыт, маральна-этычныя і эстэтычныя погляды этнасу. Прыкметнае месца ў агульнай сістэме фальклорных твораў займаюць прыказкі і прымаўкі. Даследчыкі вуснай народна-паэтычнай творчасці адносяць правербіяльныя выразы да самых дасканалых як па форме, так і па змесце малых фальклорных жанраў: "Амаль усе прыказкі <...> вылучаюцца такімі асаблівасцямі, як сцісласць, выразнасць, поўная або частковая вобразнасць, высокія мастацкія якасці" [5, с. 3]. "Прыказка вызначаецца завершанасцю і лаканічнасцю формы, яркай метафарычнасцю, рытмічнасцю мовы, разнастайнасцю сродкаў мастацкай выразнасці" [8, с. 282].

Параўнальнае вывучэнне лінгвапрагматычных, кагнітыўна-дыяктычных і аксіялагічных асаблівасцей правербіяльных выказаў ва ўсходнеславянскіх мовах дазваляе вызначыць тыпалагічныя рысы агульнай гістарычнай спадчыны блізкароднасных народаў, падобныя і адметныя накірункі развіцця іх духоўнай культуры.

Слоўна-вобразная форма адлюстравання аб'ектыўнай рэчаіснасці ў парэміях прадугледжвае выкарыстанне разнастайных моўных спосабаў стварэння выяўленчай выразнасці.

Даволі прыкметнае месца ў сістэме слоўна-вобразных сродкаў парэмій як беларускай, так і рускай мовы займаюць параўнальныя звароты.

Параўнанні ў парэміях вобразна характарызуюць прыродны свет: "Вясна – маці, а лета – бацька" [6, с. 77] / "Солнце – князь земли, луна –

княжна" [2]; сацыяльныя стасункі: "Чалавек без друга, што яда без солі" [6, с. 381] / "Худой мир лучше доброй ссоры" [9, с. 86]; сямейныя адносіны: "Жывуць, як аднае маткі дзеці" [1, с. 66] / "В людях – ангел, не жена, дома с мужем – сатана" [9, с. 94]; фізічны стан чалавека: "Мой хвор мужычок, да красён, як бурачок; а я здарова, да жоўта, як маркова" [7, с. 71] / "Здоровье дороже богатства" [2]; маўленне: "Распусціў язык, як фурманскі біч" [1 с. 313] / "Сказал, что узлом завязал" [9, с. 127]; характар: "Голы, як біч, востры, як меч" [6, с. 408] / "Злая жена – та же змея" [9, с. 94]; а таксама адцягнення з'явы: "Добрая слава лети за багаице" [6, с. 370] / "Чужая душа, что темный лес" [9, 63].

У параўнальных зваротах выдзяляюцца тры кампаненты – суб'ект, аб'ект параўнання і модуль – прыкмета, паводле якой адбываецца супастаўленне. Адметнай асаблівасцю многіх народных афарызмаў як у беларускай, так і ў рускай мове з'яўляецца ўключэнне модуля ў структуру парэміі – расшыфроўка прыкметы супастаўлення, што павышае яго выяўленчую выразнасць: "Бада як дуда: станеш дуць, слёзы самі йдуць" [6, с. 444]; "Мачыха – як зімовае сонца: свеціць, ды не грэе" [1, с. 124]; "Зямля – талерка: што пакладзеш, тое і возьмеш" [1, с. 82] / "Мужик женатый, как пан богатый: в головах подушка, на руке подружка" [9 с., 91]; "Дружба, что стекло, сломаешь – не починишь" [6, с. 85]; "На посуле, что на стуле: посидишь да и встанешь" [3 с. 520].

Кампаратывныя звароты ў беларуска-рускай правербіяльнай прасторы надзвычай разнастайныя і па сваёй структуры. У злучнікавых параўнаннях выкарыстоўваюцца злучнікі як (рус. как): "Кінуў слаўцом, як пярком" [1, с. 154]; "Родная зямелька, як зморанаму пасцелька" [6, с. 287] / "Живут, как кошка с собакой" [9, с. 94]; "Дрожит, как осиновый лист" [9, с. 75]; што(рус. что): "Без застайніцы хата, што дзень без сонца" [7, с. 68]; "Благі чалавек – што вуголле: або апячэ, або абмарае" [1, с. 274] / "Взглянет, что огнем опалит, а слово молвит – рублем подкупит" [9, с. 55]; "С любимой целоваться, что медом упиваться" [9, с. 83]; бы, быццам, нібы (рус. будто): "Бы сыр у масле качаецца" [1, с. 360]; "Быццам хто языком злізаў" [1, с. 369]; "Майская травіца, нібы маладая дзявіца" [6, с. 81] / "На помин, будто сноп на овин" [3 с. 387].

У складзе беларускіх і рускіх народных афарызмаў выдзяляюцца кампаратывныя звароты, выражаныя ступенню параўнання прыметнікаў, лакалічныя па форме і выразныя па змесце, якія ўзмацняюць характарыстыку адметных якасцей суб'екта параўнання: "Блізкі сусед лети дальнай радні" [6, с. 386]; "Сваё хазяйства мілей чужога царства" [6, с. 185] / "Правда чище ясного солнца" [2]; "Верный друг лучше сотни слуг" [9, с. 84].

У парэміях беларускай і рускай моў сустракаюцца таксама бяззлучнікавыя параўнанні ў форме назоўнага склону, у якіх лакалічна і экспрэсіўна, праз супастаўленне з вобразамі чалавека або канкрэтных

прадметаў, характарызуюцца прыродныя з'явы, пэўныя рэаліі, абстрактныя паняцці: "Ноч – маці, дзень – мачаха, вечар – залоўка, раница – ятроўка" [6, с. 91]; "Увосень і грач – багач" [6, с. 88] / "Июль – макушка лета, декабрь – шапка зимы" [9, с. 145]; "Дон с Донцом – сын с отцом" [9, с. 145].

У складзе беларускіх і рускіх парэміяўных выразаў выкарыстоўваюцца і адмоўныя параўнанні, якія супрацьпастаўляюць суб'екты параўнання з пэўнымі прадметамі і рэаліямі і ўключаюць модуль у выглядзе каментарыя, які дае адказ, чаму гэта не тое, што абазначана ў якасці аб'екта параўнання штосадзейнічае стварэнню кантрасту і выразнасці апісваемых вобразаў: "Абед не заяц, не ўцячэ" [6, с. 259]; "Сваё дзіця не кацяня – за плоть, не выкінеш" [1, с. 131]; "Праўда – не скварка, з кашаю не з'ясі" [1, с. 156] / "Жена не рукавица, с руки не сбросишь" [2]; "Ремесло – не коромысло, плеч не оттянет" [2]; "Банька не нянька, а хоть кого ублажит" [3, с. 377].

Не меншую значнасць у слоўна-вобразнай вербалізацыі зместу правербіальных выразаў парэміяўных фондаў беларускай і рускай моў адыгрывае іншасказанне, калі пэўнае назіранне, сентэнцыя або павучанне выражаюцца ў пераносным сэнсе. У аснову метафарычнага мадэлявання прыказкавага зместу многіх правербіальных выразаў як беларускай, так і рускай мовы пакладзена персаніфікацыя, калі фізічная, фізіялагічная або псіхічная, разумовая, маўленчая дзейнасць чалавека прыпісваецца з'явам прыроды ці адцягненым паняццям: "Плешь косяць і жне, доўга спаць не дае" [6, с. 83]; "Улетку кожны кусцік начываць пусціць" [6, с. 86]; "Прыйшоў недастатак, забраў астатак" [6, с. 407] / "Придет осень, за всё спросит" [3, с. 267]; "Добрая слава лежит, а худая бежит" [3, с. 105]; "Матушка рожь кормит всех сплошь, а пшеничка – по выбору" [3, с. 474].

Іншасказанне ў парэміях можа выражацца праз метафарызацыю, заснаваную на падабенстве прадметаў і з'яў аб'ектыўнай рэчаіснасці – рэалій прыроднага свету, прадметаў паўсядзённага або гаспадарчага побыту чалавека. У такіх парэміях як беларускага, так і рускага прыказкавага фонду, выкарыстоўваюцца зааморфныя метафары: "Воўк не пастух, а свиння не агароднік" [6, с. 63]; "І заяц мае дамоўку, хоць пад кустом" [6, с. 210]; "Кабыла з ваўком цягалася – хвост ды грыўка асталася" [6, с. 354] / "Два медведя в одной берлоге не живут" [3, с. 383]; "Заставили козла огород стеречь" [9, с. 48]; "Мышь копны не боится" [3, с. 441]; арнітаморфныя: "Папер'і птушку ўзнаюць" [6, с. 65]; "Салавей пье, да хлеба не дае" [6, с. 67] / "Старого воробья на мякине не проведешь" [3, с. 397]; "Пуганая ворона и куста боится" [3, с. 433]; фітаморфныя: "Усяка сасна ў сваім бару гудзе" [6, с. 290]; "Які куст, такі і адростак" [4, с. 596] / "Нет розы без шипов" [3, с. 474]; "Это еще цветочки, а ягодки впереди" [3, с. 506]; арэчэўленне: "Каму долата, а каму золата" [6, с. 428]; "Змяняў шыла на мыла" [6, с. 465] / "Битая посуда два века живет" [3, с. 42]; "Дома и стены помогают" [3, с. 107].

Слоўна-вобразная вербалізацыі прыказкавага зместу некаторых парэмій суправаджаецца іранічным падтэкстам, у якім прысутнічаюць аллюзія, намёк: "Багат Цімошка: сабака да кошка" [6, с. 410]; "Лес на пажару не плача" [6, с. 69]; "Цалаваў каршун курачку да апошняга пёрушка" [6, с. 67] / "Одного рака смерть красит" [9, с. 62]; "Первый парень по деревне, а деревья в два двора" [9, с. 67]; "Не все сосны в лесу корабельные" [3, с. 485]; алагізмы: "Тады тое будзе, як на далоні валасы парастуць" [6, с. 92]; "Гэта будзе, калі рак свісне" [6, с. 92]; "Слепой сказал: посмотри" [3 с. 482].

Акрамя разгледжаных вышэй параўнання і іншасказання, важную ролю ў слоўна-вобразнай вербалізацыі прыказкавага зместу беларускіх і рускіх парэмій адыгрывае супрацьпастаўленне, кантраст, заснаваны на выкарыстанні антонімаў. Структура парэмій уключае антанімічныя лексічныя адзінкі, якія выражаюць канфліктныя паняцці і найчасцей выкарыстоўваюцца ў складзе антытэзы. Антонімы ў беларускіх і рускіх парэміях заснаваныя на дамінантных семантычных апазіцыях, якія ўключаюць тэмпаральнае: "Днём раней засееш, тыднем раней зьбярэш" [1, с. 81]; "Не адкладвай на заўтра, што паспееш зрабіць сёння" [1, с. 90] / "Лето работает на зиму а зима на лето" [3, с. 434]; "День да ночь – и сутки прочь" [3, с. 409] або лакатыўнае супрацьпастаўленне: "Далей кінеш – бліжэй возьмеш" [4, с. 151]; "Высока лятаеш, ды нізка сядзеш" [1, с. 208] / "Куда конь с копытом, туда и рак с клешней" [3, с. 432]; "Где хозяин ходит, там земля родит" [3, с. 491]; кантрастную квантытатыўную: "Дзе больш прыходу, там больш расходу" [6, с. 478]; "Хто мала жадае, той многа мае" [6, с. 238] / "Чем дальше в лес, тем больше дров" [3, с. 385]; "Клади навоз густо, в амбаре не будет пусто" [3, с. 405] або кваліфікатыўную характарыстыку з'яў: "Харошае доўга помніцца, а дрэннае ніколі не забудзеш" [7, с. 428]; "Добрая слава лежит, а худая бежит" [3, с. 378].

Многія антанімічныя карэляцыі ў прыказках і прымаўках уключаюць назвы процілеглых дзеянняў: "Лёгка бярэцца, ды цяжка аддаецца" [6, с. 491]; "За што купіў, за тое і прадаў" [6, с. 467] / "Подальше положишь, поближе возьмешь" [2]; "Наперед не узнаешь, где найдешь, где потеряешь" [2]; называюць рознабаковыя супрацьлеглыя ўласцівасці: "Сыты салодкаму не кампаня" [6, с. 427]; "Пакуль бедны зайдзе, то багаты заедзе" [6, с. 420] / "У бабы волос долог, да ум короток" [3, с. 430]; "Старый старится, а молодой растет" [3, с. 439]; адзначаюць процілеглыя акалічнасці: "Еду ціха – са мною ліха, еду скоро – са мною гора" [1, с. 31]; "Лёгка кінуць, але цяжка падняць" [7, с. 485] / "Встанешь раньше, шагнешь дальше" [3, с. 473]; "Что дальше в лес, то больше дров" [3, с. 385]. У такой структурна-семантычнай дыферэнцыяцыі кантэкстуальнага супрацьпастаўлення пэўных фактаў і з'яў аб'ектыўнай

рэчаіснасці ў парэмійных выразах прымаюць удзел дзеяслоўныя, ад'ектыўныя і адвербіяльныя найменні.

Антанімічныя апазіцыі ў парадыгме народных афарызмаў беларускай і рускай моў дазваляюць лагічна выдзеліць і падкрэсліць процілеглыя з'явы і паняцці, перадаць іх палярызаванасць, супрацьпастаўленне, узаемнае адмаўленне, размеркавальныя адносіны пры характарыстыцы пэўных фактаў аб'ектыўнай рэчаіснасці.

Такім чынам, слоўна-вобразная форма адлюстравання аб'ектыўнай рэчаіснасці ў парэміях прадугледжвае выкарыстанне разнастайных моўных спосабаў стварэння выяўленчай выразнасці, першаступеннае месца ў сістэме якіх займаюць параўнанне, іншасказанне і супрацьпастаўленне.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразалагізмы / Склаў Ф. Янкоўскі. – 3-е выд., дапрац., дап. – Мінск: "Навука і тэхніка", 1992. – 491 с.
2. Владимир Даль. Пословицы и поговорки русского народа [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.100bestbooks.ru/files/Dal_Posloviцы_i_pogovorki_russkogo_naroda. – Дата доступа: 03. 02. 2022.
3. Жуков, В. П. Словарь русских пословиц и поговорок. 7-е изд. / В. П. Жуков. – М. : Изд-во "Русский язык", 2000. – 554 с.
4. Лепешаў, І. Я. Тлумачальны слоўнік прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Гродна: ГрДУ, 2011. – 667 с.
5. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік прыказак / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Вышэйшая школа, 2014. – 141 с.
6. Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах, кн. 1 / Рэд. А. С. Фядосік. – Мінск: "Навука і тэхніка", 1976. – 557 с.
7. Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах, кн. 2. / Рэд. А. С. Фядосік. – Мінск: "Навука і тэхніка", 1976. – 616 с.
8. Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. – Мінск. : Выш. школа, 1979. – 320 с.
9. Рыбнікова, А. М. Русские пословицы и поговорки / А. М. Рыбнікова. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 230 с.